

Олена Воскобойнікова-Гузєва,

н.с. відділу комплектування вітчизняною літературою
Інституту бібліотекознавства НБУВ

ФОРМУВАННЯ ФОНДУ НАУКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ УНІВЕРСАЛЬНИХ ТА СПЕЦІАЛЬНИХ НАУКОВИХ БІБЛІОТЕК УКРАЇНИ

Статтю присвячено висвітленню проблем відпрацювання та реалізації стратегії формування фондів наукових видань і неопублікованих документів, що містять наукову інформацію. Розглянуто формування, реалії та перспективи розвитку наукової літератури як сукупності всіх видів писемної, друкованої і машиночитаної наукової інформації, яка завдяки своїй історико-культурній та науково-інформаційній цінності є (чи була) об'єктом фондотворення певної універсальної або спеціальної наукової бібліотеки.

Для нашої країни в контексті загальносвітової тенденції інформатизації суспільства, створення власної інфраструктури, становлення та розвитку соціально орієнтованої документно-інформаційної системи, активного зростання документних потоків і масивів інформації вітчизняного та зарубіжного походження, найактуальнішим завданням постає творення розгорнутої структурованої системи документно-інформаційних ресурсів. За її рівнем світовою громадськістю визначається науковий та інтелектуальний потенціал держави, зумовлюється швидкість входження країни до світового науково-інформаційного простору [1, с.3]. Вагомою ланкою такого механізму є сукупний потенціал документних фондів (ДФ) універсальних і спеціальних наукових бібліотек України, найпотужнішою частиною яких є фонди наукових видань та неопублікованих документів.

Розв'язання проблем відпрацювання і реалізації стратегії формування фондів наукових видань та неопублікованих документів, котрі містять наукову інформацію, є, з одного боку, складником стратегії формування Національного документного фонду країни, з іншого - самостійним об'єктом сучасного бібліотекознавчого дослідження. Його предмет - історія формування, реалії та перспективи розвитку ФНЛ як сукупності всіх видів писемної, друкованої й машиночитаної наукової інформації, що завдяки своїй історико-культурній

та науково-інформаційній цінності є (чи була) об'єктом фондотворення певної універсальної або спеціальної наукової бібліотеки. Розглянемо певні аспекти відпрацювання цієї стратегії на підставі досвіду Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського.

Основними завданнями при формуванні масивів наукової літератури НБУВ як найбільшої універсальної наукової бібліотеки (УНБ) загальнодержавного значення окреслено такі:

1. Максимально повне збирання наукової вітчизняної літератури;
2. Диференційований, фахово обґрунтований відбір найкращих класичних і сучасних іноземних наукових творів;
3. Створення універсальної за галузевою та мовною структурою колекції світової наукової літератури.

Проаналізуємо принципи реалізації цих завдань. Проголошення незалежності України 1991 р. внесло певні корективи у дефініцію поняття «вітчизняна література», зосередивши увагу на дійсно максимальному збиранні фонду «Україніка» в тому його розумінні, яке було проголошене ще засновниками установи в 1918-1919 рр. Але воно вже не може бути забезпечене лише отриманням бібліотекою належної їй частки обов'язкового примірника творів друку своєї країни, оскільки до україніки входить усе, що друкувалось і друкується будь-коли і будь-де українською

мовою, література, писана всіма мовами про український народ, усе, що торкається території України. Отже, за таких умов активізуються стосунки Бібліотеки з діаспорою, закордонними благодійними та науковими організаціями. Тим часом інфляційні процеси в економіці, роздержавлення вітчизняного книговидавничого сектору болюче вдарили саме по бібліотеках. Офіційною статистикою підтверджено, що найпродуктивнішими є видавництва та видавничі організації недержавних форм власності, а саме ця група найгірше постачає свою продукцію як обов'язковий примірник, котрий є головним джерелом документозабезпечення фонду вітчизняної наукової літератури. Збільшилося видання вартісних та якісних з поліграфічного боку наукових творів за рахунок авторів за кордоном. Сподіваємося, що прийняття нового закону України «Про обов'язковий примірник» (квітень, 1999 р.), де певною мірою враховано сучасні зміни на книговидавничому ринку, сприятиме покращенню ситуації з постачанням документів до закладів-отримувачів, зокрема НБУВ.

Отже, за об'єктивних обставин погіршення матеріально-фінансових умов існування бібліотек взагалі, роздержавлення книговидавничого сектору останніми роками відбувається трансформація процесу комплектування та дії системи документопостачання.

З одного боку, маємо порушення традиційних зв'язків у книгообміні, нестійке відновлення (на нових економічних умовах партнерства) системи книгорозповсюдження та книготоргової бібліографії (яка поки що шукає оптимальну форму оновлення) і пов'язане з цим ускладнення основних процесів фондотворення. З іншого, - розвинулася система комплектування за рахунок використання нових джерел: виставкової роботи з провідними видавництвами, пільгового придбання видань як компенсації за оренду приміщень бібліотеки, активізації взаємодії з благодійними вітчизняними та закордонними організаціями й фондами, застосування можливостей Internet для пошуку, замовлення та отримання електронних версій документів.

Зауважимо, що об'єктами фондотворення універсальної (і спеціальної) наукової бібліотеки є такі видання та неопубліковані документи, що містять первинну й вторинну наукову інформацію: монографії, збірники наукових праць, матеріали конференцій, тези доповідей та повідомлень, дисертації, автореферати дисертацій, препринти, депоновані рукописи, звіти про НДР, видання: продовжувані, реферативні, періодичні показники.

Більшість відбитих у НБУВ наукових видань

– друківані, невелика частка мікрофільмованих (автореферати, препринти тощо) та поданих у електронній формі. Тим часом доступ до фондів інших бібліотек й інформаційних установ в Internet дає змогу користувачам ознайомлюватися з електронними публікаціями (їх справжній статус у формальних наукових комунікаціях дорівнюється статусу традиційних друківаних) або електронними версіями друківаних (які широко подані на серверах книгозбірень та книгорозповсюджувальних установ світу).

Нині вже існують фахово обґрунтовані пропозиції щодо багатоаспектного використання можливостей інформаційних технологій Internet для оптимізації комплектування книгозбірень, зокрема українських, підвищення ефективності обслуговування користувачів і абонентів [2, 3].

При цьому вважається, що головною перешкодою в реалізації такого шляху документопостачання, попри швидкість і зручність засобу для фахівців, є необхідність узгодження із власниками авторських і суміжних прав на документ (якщо ними передбачено певні обмеження стосовно тиражування твору в електронному або іншому режимі) [5, с.58-59]. Але нагадаємо ще й про економічну доцільність (або недоцільність) вибору вказаного способу документопостачання в кожному конкретному випадку. Наприклад, у Internet доступні практично всі провідні західні наукові журнали, але безкоштовно користувачі можуть ознайомлюватися лише зі змістом випусків. Подання повнотекстових версій – завжди платне (за винятком демонстраційних випадків). Вартість передплати електронної версії дещо нижча за паперову та надходить до замовників оперативніше. Однак зазвичай отримувачі паперової версії журналу мають право на перекачування файлів електронної версії безкоштовно чи за 5-25% вартості (такі пропозиції не поширюються на видання східноєвропейського походження).

Існує ще декілька важливих проблем, що суттєво впливають на доцільність та оцінку ефективності використання Internet як джерела документозабезпечення бібліотеки науковими виданнями. Одна з них торкається юридичного аспекту - захисту авторських прав у мережі. Здійснений російськими фахівцями моніторинг електронних наукових публікацій довів, що вчені не вміщують в електронних періодичних виданнях принципово нові та важливі результати власних досліджень [4]. Можливість плагіату надзвичайно висока при публікації навіть у офіційно зареєстрованому електронному журналі, чим порушується одна з її основних функцій – фіксація наукового пріоритету [10].

Така позиція, зокрема, підтверджується дани-

ми дослідження британських фахівців у галузі видавничої справи в науковій сфері. Його респонденти (переважно штатні співробітники наукових відділів британських університетів та бібліотечні працівники установ) висловлювали думку щодо переваг електронних і друкованих видань за певними критеріями. Наведемо розподіл за деякими з них [9]. Так, престижність друкованих видань відзначили 82,5% респондентів, електронних – 0,8%; якість уміщених матеріалів у друкованих виданнях – 64,3%, у електронних – 0,4%; за ознакою доступності матеріалів читачеві виявилася певна рівновага між друкованими (35,7% респондентів) та електронними (24,6%), але за швидкістю публікації пріоритети були на боці електронних видань (56,7%), друкованих – 7,1%. У матеріалах цього дослідження відзначено, що чим вагоміший внесок автора у свою галузь знань, тим більше його цікавить рівень престижності видання, тим менше влаштовують електронні видання (там само, с.105). Зроблено висновки щодо сучасної видавничої політики, коли паралельно практикується електронне та друковане розповсюдження наукових видань і визнаються всі категорії респондентів. Електронні видання створюють певні проблеми, але під тиском технологічних та економічних чинників кінцева перемога таких журналів неминуча (там само, с.108).

Не менш вагомий аспект - організаційно-технічні умови зберігання електронних публікацій. Тривалість зберігання різних носіїв електронної інформації (магнітні диски, плівки, CD-ROM) значно коротша, ніж звичайних паперових. До того ж, поки що не розв'язане питання створення офіційних державних сховищ інформації в електронній формі.

Перспективним джерелом наповнення фонду вітчизняної НЛ НБУВ має стати комплектування машиночитаними версіями депонованих наукових праць, звітів про НДР (особливо з природничих і технічних наук), виконаних на терені України. Ця пропозиція ще потребує міжвідомчого та законодавчо-фахового узгодження. На нашу думку, її реалізація цілком відповідає завданню максимально повного збирання вітчизняної НЛ і, певною мірою, перехрещується зі ще не реалізованою ідеєю формування депозитарію комп'ютерних файлів документів у НБУВ [7].

Формування колекції НЛ Бібліотеки відбувається на засадах демократичності, наукової обґрунтованості вибору, економічної доцільності джерел і засобів документопостачання, першочергової відповідності науковим інтересам користувачів, репрезентативного дотримання галузевого спектра сучасного наукового знання.

Перспективи розвитку універсальної наукової бібліотеки в ХХІ ст. полягають у переході від зосередження ресурсів на комплектуванні та персональному обслуговуванні до напряму: по-перше, забезпечення доступу до інформації в масштабах країни та поза її межами; по-друге, всесвітньої доступності власних документних фондів через бібліотечно-інформаційні мережі; по-третє, створення власного інформаційного простору. До того ж дистанційований доступ до фондів активізує їх використання та одночасно захищає, оскільки зчитувана інформація подається у цифровій формі, залишаючи оригінал твору недоторканим.

Такі тенденції безпосередньо впливають на трансформацію функцій і змісту діяльності НБУВ [8].

У межах відомчого дослідження «Формування і використання інформаційних ресурсів наукової бібліотеки: технологія та організація» автором на підставі вивчення вітчизняного й світового досвіду дослідження фондів універсальних наукових і національних бібліотек визначено основні критерії відбору наукових творів до фонду УНБ загальнодержавного рівня, створено та апробовано методичку експертної оцінки фахівцями провідних наукових бібліотек країни щодо принципів відбору й технології формування фонду НЛ.

Результати проведеної за спеціально розробленою методикою експертної оцінки провідними фахівцями наукових бібліотек принципів відбору та технології формування ФНЛ, у межах якого було репрезентативно відображено наукові універсальні й спеціальні бібліотеки державного рівня, вищих навчальних закладів, наукові бібліотеки мережі НАН України, доводять, що для покращення сучасного стану фондоформування цих бібліотек фахівцям необхідно проявити ініціативу, спрямовану на створення державної програми організаційно-технічного забезпечення та їх фінансової підтримки у справі якісного документально-інформаційного фондоформування і реальної участі в реалізації Національної програми інформатизації. Подальший продуктивний пошук додаткових джерел фінансування, відпрацювання нових шляхів документопостачання та засобів документозабезпечення, використання можливостей координації у комплектуванні й корпоративного використання інформаційних мереж вважаються експертами необхідними засобами підтримки науково-інформаційного потенціалу документних фондів універсальних і спеціальних наукових бібліотек України.

Підкреслимо, що кумуляція всіх видів наукових видань та неопублікованих документів у межах ДФ певної УНБ, зокрема НБУВ, формує через нього специфічну «бібліотечну модель науки».

під якою розуміється відображення у бібліотечному фонді документного потоку, створюваного в результаті наукового аналізу. Для з'ясування динаміки й стану такої моделі на прикладі ДФ НБУВ у 1999 р. проводилося експериментальне дослідження.

Нами підбито підсумки аналітико-статистичного огляду надходжень до документного фонду НБУВ у 1994-1999 рр., що здійснювався за базами даних ЕК, зокрема з'ясовано галузевий розподіл (у межах рубрикатора НБУВ) масиву неперіодичних україно-, російськомовних видань, дисертацій та авторефератів дисертацій; простежено галузевий розподіл масиву періодичних видань та видань, що продовжуються, проаналізовано змістове наповнення масивів ЕК НБУВ неперіодичних видань іноземними мовами (крім російської); з'ясовано динаміку наповнення рубрик масиву неперіодичних україно- та російськомовних видань, розраховано показники коефіцієнта динаміки наповнення в межах рубрик. Показники дослідження стали підґрунтям визначення стратегії формування ДФ взагалі та наукових видань і неопублікованих документів зокрема.

За результатами дослідження представлено стратегію формування фонду НЛ УНБ загальнодержавного рівня, що включає такі цілі (першого рівня):

- максимально повне збирання фонду вітчизняної НЛ із використанням усіх традиційних та новітніх джерел документопостачання;

- урахування фахових прогностичних оцінок щодо темпів старіння наукових творів (у найширшому розумінні терміна), за якими найпильнішої уваги як об'єкт фондотворення потребує постійне оновлення колекції сучасних наукових творів природничо-технічного профілю;

- у напрямі збагачення, комплектування колекції іноземної наукової літератури, на засадах демократичності, диференційованого фахово обґрунтованого відбору як класичних, так і сучасних іноземних наукових творів, пріоритетним вважати формування масиву наукових документів тих галузей знання, що забезпечують українську державу конкурентноспроможними розробками та технологіями, із представленням у найширшому спектрі міжгалузевого світового наукового знання.

Цілі другого рівня, пов'язані із популяризацією ФНЛ НБУВ і творенням власного інформаційного простору:

- подання в структурі «Наукової електронної бібліотеки» найцінніших у науково-інформаційному та історико-культурному відношенні наукових творів, презентованих у ДФ НБУВ;

- реферування НВ видань України в найповнішому обсязі (у широкому розумінні поняття наукова україніка);

- створення Бібліотекою власних БД як результату моніторингу світового документного потоку із пріоритетних для України галузей знання;

- проведення спільного з Інститутом проблем реєстрації інформації НАН України, відповідними державними комітетами країни з питань розвитку науки та інтелектуальної власності, інформаційної політики комплексного дослідження з метою вивчення інформаційних потреб науковців країни, з'ясування рівня якості інформаційного забезпечення вітчизняної науки.

Щоб реалізувати викладену стратегію формування сукупного ФНЛ, зважаючи на трансформаційні процеси в якісному фондоформуванні, що відбулися впродовж 90-х років, необхідно:

- технічно переоснастити підрозділи бібліотек, котрі займаються пошуком, обліком, обробкою документів;

- переглянути основні норми на процеси комплектування фондів з урахуванням повсюдного використання комп'ютерних технологій, ускладненості пошуку достовірної інформації про здійснені видання та умови їх розповсюдження;

- постійно підвищувати кваліфікацію співробітників;

- інформаційні мережі наукових бібліотек країни використовувати корпоративно;

- відпрацьовувати та реалізовувати фахові методики формування спеціалізованих фондів, зокрема електронних документів, БД на CD-ROM.

Отже, нагальним питанням постає техніко-технологічне, функціональне оновлення, вихід комплектування НЛ на якісно новий рівень за рахунок саме технічного переоснащення. Для вирішення повсякденних завдань відповідним підрозділам наукових бібліотек потрібні: вихід в Internet для якісного пошуку й відбору документів, пропонувані до друку та купівлі (або розповсюдження) видавництвами й книгорозповсюдвальними установами України, Росії, інших країн ближнього і дальнього зарубіжжя; факсимільний зв'язок для оперативного вирішення координаційних та інформаційних питань під час передплати, швидкого забезпечення зворотного зв'язку із партнерами з книгообміну та інших поточних завдань комплектування; якісна й потужна ксерокопіювальна техніка для забезпечення мінімальної кількості примірників відповідних найактуальніших видань, на які вже є або прогнозується попит з боку користувачів бібліотек.

1. *Кияк Б.Р.* Наукові фонди: становлення нової системи підтримки досліджень і розробок // Наука та наукознавство. – 1999. – №1(23). – С.3-8.
2. *Костенко Л.* Використання Internet у бібліотеках / // Бібл. вісн. – 1999. – № 2. – С. 6-10.
3. *Булычева О.С.* Ресурсы Интернет как источник информационного обеспечения процесса комплектования фонда библиотеки // Науч. и техн. б-ки. – 1999. – № 3. – С. 18-22.
4. *Веселаго В.Г.* Библиографические ресурсы Internet. Служба ИНФОМАГ // Информационное обеспечение науки. Новые технологии: Сб. науч. тр. – М., 1997. – С. 60-63.
5. *Костенко Л.* Використання можливостей Internet при комплектуванні фондів бібліотек // Стратегія комплектування фондів наукової бібліотеки: Тез. доп. міжнар. наук. конф. – К., 1996. – С. 58-59.
6. Положення про Національну бібліотеку України імені В.І.Вернадського // Бібл. вісн. – 1996. – №5. – С.3-7.
7. *Павлуша Т.П.* Формування депозитарію комп'ютерних файлів документів у НБУВ // Бібл. вісн. – 1997. – № 5. – С. 7-8.
8. *Слободяник М.С.* Трансформація змісту діяльності Національної бібліотеки України в період формування інформаційного суспільства // Вісник Харківської державної академії культури: 36. наук. пр. – Х., 1999. – Вип. 1: Бібліотекознавство. Документознавство. Інформатика. – С. 22-29.
9. *Гамес С., Мідоуз Д.* Ставлення до електронних видань у британських університетах // Електронні журнали: 36. ст. – К.: Британська Рада в Україні, 1999. – С.101-108.
10. *Оппенгейм Ч.* Проблеми авторського права в проєктах, фінансованих за програмою електронних бібліотек // Там само. – С.82-90.

Огляди. Рецензії. Повідомлення

Урсу Д.П. Очерки истории культуры крымскотатарского народа (1921-1941 гг.) – Симферополь: Крымчпедгиз, 1999. – 144 с.

Книга проф. Д.П.Урсу – перша за часів автономної республіки фундаментальна праця історика про культуру одного з корінних народів Криму. Подібної роботи наша наука не мала. Попередні публікації у вигляді журнальних і газетних статей хибують на поверховість, численні фактичні помилки, перебільшення та вигадки.

Отже, рецензована праця заповнює значну прогалину в історичній науці. У книзі популяризуються культурні здобутки кримських татар, відбивається їхній внесок у скарбницю світової цивілізації, доводиться самотність культури своєрідної частини України, якою є Крим, відображається співпраця між татарськими й українськими діячами (зокрема, А.Ю.Кримським, М.С.Самокишем, Д.І.Яворницьким).

Уперше запроваджено величезний масив архівних документів, включено судові справи репресованих подвійників культури, багато інших досі невідомих джерел. Критично використано всю наявну літературу різними мовами. Праця Д.П.Урсу має пошуковий характер, здобуті факти й узагальнення цілком самостійні.

Автор книги – професійний історик, відомий в Україні фахівець високого рівня, йому належать 130 публікацій, зокрема чотири монографії. Тільки з історії культури Криму він має понад 30 наукових розвідок - статей і виступів на наукових конференціях.

Книгу написано у формі бібліографічних нарисів, яким передує узагальнююча частина «Розвиток національної культури в добу тоталітаризму (на прикладі Кримської АРСР)». У нарисах уперше глибоко розкрито творчу діяльність таких постатей кримськотатарської культури, як Айвазов, Акчокракли, Боданінський, Чобан-заде, Лятифзаде та ін. В останній частині праці йдеться про кримський період життя видатного українського живописця М.С.Самокиша.

«Очерки истории...», безумовно, будуть схвально зустрінуті науковою громадськістю України, вони широко використовуватимуться у вищій та середній школах, послужать дальшому науковому дослідженню вищезазначеної проблеми.

Віталій Чижко,
директор Інституту
біографічних досліджень НБУВ, д. і. н.